

Tuohi on *salollaan*.

I

Kun tuohi alkukesästä Eskelin-, juhannuksen- ja Pietarinpäivän aikaan helposti irtaantuu puusta, sanotaan eräissä sisä-Suomen murteissa tuohen (koivun) silloin olevan

salolla (Heinola, Karstula),

salollah (Valkeala),

salollaa(n) (Valkeala, Jaala, Heinola, Pertunmaa, Sysmä, Hartola, Luhanka, Jämsä, Koskenpää, Puumala, Sulkava, Juva, Ristiina, Hirvensalmi, Kangasniemi, Haukivuori, Virtasalmi, Pieksämäki, Jäppilä, Karttula, Konnevesi, Laukaa, Karstula, Perho, Ähtäri),

salollaasa (Kangasniemi),

salollansa (Alavus, Peräseinäjoki),

saollaan (Puumala, Äänekoski, Saarijärvi, Karstula, Pihtipudas, Reijärvi),

saullaan (Kannonkoski, Karstula),

saallaan (Suomenniemi, Hankasalmi) tai

savollöä (Lemi).¹

Samoin on tapana sanoa muustakin puunkuoresta kuin tuohesta:

kuori on salollaan (Heinola, Y. Virta 1930);

nyt o puu salollaa, s. o. kuori on irti keväällä (Ristiina, J. Liimatainen 1930);

pettää [petäjät] *tulloo salolle* [kuori irtaantuu]; *puut o nii saullaa* [keväällä] (Karstula, S. Viljanen 1929);

paju ku ol salullaa [kuori irti keväällä] (Juva, A. Inkilä 1938);

nyhetti paju [kuoren] *sisästä pois, ku se ol saallaa* [kun tehtiin paju-pillejä] (Suomenniemi, V. Ruoppila 1938);

»leppätorvi tehtiin lepän kuoresta, kun leppä oli *salollaan*» (Luhanka, A. Rinne 1936);

»torvia tehtiin keväällä puun *saullaan* ollessa» (Kannonkoski, L. Laurila 1937);

»*salollaan* on koivu sekä kaikki muutkin puut silloin, kun niistä kuori helpommin irtaantuu» (Valkeala, A. Stenroth 1935);

»kevätkesällä, kun puut ovat parhaassa elinnesteessään ja niiden kuori . . . sen vuoksi erittäin löyhällä . . . sanotaan: *nyt on puut salollaan*; puiden salollaanoloaikana on toimitettu hätäruoaksi tarvittava petäjään

¹ Tämän kirjoituksen aineisto on kerätty Sanakirjasäätiön kokoelmista, pääasiassa kyselyyn n:o 217: 1 (Sanastaja 25 1935, s. 4) saapuneista vastauksista.

otto, nahkurinhommiin tarvittava pajunparkkien ja kattamisiin ym. tarpeellinen koivun tuohien kiskominen» (Perho, T. ja V. Laajala 1931).

»Jos seiväs on liettynyt järven pohjasaveen, niin ettei lähde irti kunnon kurilla kiskoakaan, joku vanhus saattaa sanoa: *kyllä se lähtöö kuhhaan tulloo saulleen*; kerran kuussa sanotaan olevan *saullaan* ja silloin lähtevän pohjasta irti» (Nilsiä, K. Pirinen).

Verihaavastakin sanotaan: *siitäpäs nyt on ver salollaan*, kun verta juoksee kovasti (Kangasniemi, Y. Tiihonen 1939), ja sateesta: *»vies on salollaa*, s.o. herkässä, höllässä, kun tuon tuostakin satelee» (Hirvensalmi, A. Puukko 1899), sekä ihmisestä: *sill on itku niin saullaa* tai: *kylläpä se on nyt saullaa* [= hyvin iloinen] (Karstula, S. Viljanen 1929).

Tuohenkiskonta-aika on nimeltään *salon aika* (Laukaa, Heinola).

II

Ilmauksen kantasana tuskin on *salo* 'skogbevuxen ö, skogstrakt, ödemark jne.', jonka kohdalle Lönnrot on sanakirjassaan pannut sen, sillä merkitys jäisi tällöin tarkempaa selvitystä vaille, ja lisäksi pitäisi olettaa *l:n* katoamista muodoista *saollaan*, *saullaan*, *saallaan*, *savoltoa*, mikä ei sovellu murteiden tavalliseen äännekehitykseen.

Valkealasta mainitaan Sanakirjasäätiön kokoelmissa *s a l k o t u o h i*: *salkotuoh* 'keväällä kiskottu tuohi' (A. Stenroth 1935); *se ol salkotuoh, mitä kevääll otettiin, se ol salollaa silloi* (A. Inkilä 1937). Tästä kantasanaasta lähtiessä ovat edessä samat vaikeudet kuin edellisessä. Kyseessä lieneekin vain murteessa tapahtunut kansanetymologinen sekaantuminen *salko*: *salon* -sanaan.

Sen sijaan saamme tyydyttävän selityksen ilmauksen merkitykselle, jos kantasana on ollut *sato*, jonka heikon asteen jatkajana on toisaalta *-l-* (*salollaan* jne.), toisaalta kato (*saollaan* jne.) äänneläillisen kehityksen tuloksena. *T u o h i* (*k o i v u*, *p a j u* jne.) on *s a d o l l a* (*a n*) -ilmaus olisi siis samanlainen kuin *lintu on sadolla* 'fågeln är i ruggningsstillstånd', *olla siipisadossa l. sadolla* 'släppa fjädrarna', *sulkasadossa olo* 'ruggningstillstånd' (Lönnrot). Murremuotoja: *kanat on siipisarolla* (Punkalaidun); *kanäsäl oo siipsadonk* (Pyhäranta, S. Laurikkala 1927); *lintu on satona, lintu mennee savoksi* (Rovaniemi, G. Aemelaus 1909); *kanat ovat sulkasaavolla* 'sulkasadolla' (Säkkijärvi, V. Rikonen 1927); *mehto on sulukasatona*, kun siitä höyhenet ja sulat lähtevät (Kihtelysvaara, R. Nirvi 1934); *kanan sulkasato, ku se lährettää höyhene*s (Myrskylä, T. Salminen 1918). Huomattakoon myös seuraavat *sato*-sanan merkitykset: 'kivessä halkeama l. pako, josta se helposti liuskautuu' (Savitaipale, Ris-

tiina, A. V. Koskimies.) 'kivessä, puussa tms. oleva haljennainen latenttisenä tai kapeana juovana, pinnallekin näkyvänä' (Lemi, V. Ruoppila 1932) sekä substantiivi *hammassato*: »nuori hevonen on hammassato maitohampaiden lähdön alusta uusien etuhampaiden tuloon [2 ½—6 vuoteen]» (Kiihtelysvaara, R. Nirvi 1933; tietoja myös Artjärveltä, Lemiltä, Jämsästä, Kangaslammita, Tohmajärveltä ja Sodankylästä) sekä vielä adjektiivi *satoinen* 'halkeamien repimä' (Ristiina, J. Niemi 1907).

III

Kysymys, miten on ymmärrettävä *l*-edustus tähän sanontaan kiintyneenä kaukana varsinaisen alueensa itä- ja pohjoispuolella, vaatii lyhyen perustelun.

Varsinaiselle *l*-alueelle *salollaan*-ilmaus tulee vain Valkealassa, Jaalassa ja Heinolassa. Muualla se alkaa läheltä *l*-alueen rajaa. Kun *l*-edustuksen keskuseuduilla Hämeessä ei käytetä tätä sanontaa puun kuoresta, ei ole aihetta pitää sitä lännestä *δ*:n katoalueelle kulkeutuneena lainasanana. Muutenkaan ei tuohisanaston odottaisi lainautuneen tähän suuntaan: köyhemmiltä »tuohikulttuuriseuduilta» rikkaammille.

Jäljelle jää ainoa mahdollisuus, että sanonta ja siis myös *-l* (< *-δ*) on nykyisen alueensa murteissa omapohjainen. Yleisesti tunnettu tosiasiasta on, että *-l* (< *-δ*) on laajoilta alueilta länsimurteisissa väistynyt ja on edelleen väistymässä *r*:n tieltä ja jäänyt vain muutamaiin sanoihin, joissa sitä ei ole ymmärretty astevaihtelusta syntyneeksi (esim. *talikko*, *suule*, *ohlake*, *mällys(tin)*, *viloa*, *Salinmäki*, *Kolismaa*, *-mäki*, *-oja*).¹ Samoin on laita epäilemättä *salollaan*-ilmauksen itämurteiden puolella. Se on jääne muinoin yleisemmästä *l*-edustuksesta, joka on väistynyt kato-
muotojen tieltä. Vielä silloin, kun ovat syntyneet *saollaan* jne. muodot, on sen kuuluminen *sato*-paradigmaan ollut selvä, mutta yleisemmin se heikkoasteisissa taivutusmuodoissa esiintyneenä on kielitajussa sekautunut *salo* ja *salko*-sanoihin ja sen vuoksi säilynyt *l*-asuina.

Kun *l* tässä sanassa ulottuu idässä Puumalaan, Sulkavalle, Juvalle, Virtasalmelle, Pieksämäelle, Jäppilään ja Karttulaan saakka, tuntuisi luonnolliselta, että myös Karttulasta ja Joroisista muistiin merkitty

¹ Eri murteiden äännehistoriaan lisäksi ks. OJANSUU Lisää *δ*:n historiaan: *δ* > *l*, Virittäjä 1904; RAPOLA »Hämäläinen» oman alueensa ulkopuolella, Hämeenmaa I; LYYLI KOKKONEN Kodis: kodiksen ja kodiksin: kodiksimen, Virittäjä 36 1932; RAPOLA Pieni lisä *vitoa* sanan äänne- ja merkityshistoriaan, Virittäjä 43 1939; TOIVO KAUORANTA Satakunnan asutuksen luonteesta ja vanhasta kulttuurista, Vanhaa Satakuntaa, s. 662.

talikko olisi käsitettävä murteen omaksi *l*-jäänteeksi samoin kuin varsinainen *l*-murteiden ulkopuolella *salollaan*-alueen länsilaidalla Kuhmoisissa, Jämsässä, Korpilahdella, Sysmässä, Hartolassa ja Joutsassa.¹

Mielenkiintoista on panna merkille, että *tuohi on salollaan*-ilmaus idässä ja pohjoisessa — äärimmäiset pitäjät ovat Sanakirjasäätiön tietojen mukaan Valkeala, Suomenniemi, Lemi, Puumala, Sulkava, Juva, Virtasalmi, Pieksämäki, Jäppilä, Karttula, Pihtipudas, Reisjärvi ja Perho² — ulottuu hyvin tarkasti samalle alueelle kuin hämäläinen silmukkapyydyksen nimitys *permi*, jonka itäraja kulkee käytettävissäni olevien tietojen mukaan Valkealasta Suomenniemelle, Anttolaan, Juvalle, Virtasalmelle, Suonenjoelle, Karttulaan, Vesannolle, Keiteleelle ja Pihtiputaalle.³ Tämä huomio sopii hyvin yhteen viimeaikaisten esihistorian tutkimustulosten kanssa, joiden mukaan hämäläiset ovat olleet Etelä-Savon varhaisimpia asuttajia (800-luvulta alkaen; Mikkelin pitäjän Kyyhkylän ja Moision kalmistolöydöt) eivätkä yksinomaan eränkävijöitä. Karjalainen vaikutus on alkanut vasta 1000- ja 1100-luvuilla (Taipalsaaren Sikosalon löydöt ja Mikkelin Tuukkalan kalmisto).⁴ Niinikään voimme panna merkille, että tämän sanastomaantieteellisen alueen rajakohdat tulevat lähelle varhaiskeskiaikaisia rajapaikkoja Kymijoella, Suonenjoella ja Maanselällä, mikä luonnollisimmin selittyy siitä, että nämä sanat ovat saaneet nykyisen levinneisyytensä Itä-Hämeen ja Savon rintamailta lähteneen, entisiin eränautintamaihin suuntautuneen asutuksen mukana. Nilsiä edustuksen johdosta kannattanee ottaa huomioon, että Häme-nimiin liittyy Riistavedellä ja Maaningassa kansan muistitietoja seudulla muinoin käyneistä hämäläisistä kalamiehistä ja että hämäläisillä on tulkittu olleen erämaavaatimuksia v. 1415 Nilsiä Lastukoskea myöten.⁵ Keskisuomalaiseen uudisasutukseen perustunee myös Alavuden ja Peräseinäjoen *salollansa*, vaikka jo Kihniöltä ja Parkanosta alkaakin varsinainen *l*-alue.

¹ Vrt. RAPOLA »Hämäläinen», ss. 6, 8—10 ja KETTUNEN Suomen murteet III B, ss. 108—9, alaviitta 1.

² Kaakossa tulee vastaan sanonta *tuohi on ihollaan* Sippolasta, Lemiltä, Lappeelta, Ruokolahdella ja Enonkoskelta alkaen ja koillisessa ilmaus *tuohi on rovellaan* Jäppilästä, Karttulasta ja Pielavedeltä alkaen.

³ NILO VALONEN Yläsatakuntalaisia sanoja anastavien elinkeinojen alalta, Satakunta XIII, ss. 185, 186. Vrt. myös *mulli(varsa)* ('vuoden vanha hevonen') -sanana aluetta (VEIKKO RUOPPILA Kotieläinten nimitykset suomen murteissa I, s. 9).

⁴ AARNE ÄYRÄPÄÄ Katsaus Savon muinaisuuteen, Suomen museoliiton julkaisuja 6, ss. 50—60.

⁵ ÄYRÄPÄÄ mts. 61.

IV

salollaan -ilmauksen esiintyminen Pohjois-Hämeessä ja osissa Pohjois-Savoa edellyttää $\delta > l$ -muutoksen tapahtuneeksi jo 1500-luvulle mentäessä, jolloin nämä seudut saivat etelästä vakinaisen asutuksensa.¹ Muinaiseen Suur-Savoon (Mikkelin seudulle) tämä äänne muutos tuskin olisi voinut levitä lännestä päin enää Savon ja Hämeen välisen maakuntarajan synnyttyä, jonka käymisestä on ensimmäinen asiakirjatieto v:ltä 1415. Tekisipä mieli pitää tämmöistä mahdollisuutta epätodennäköisenä jo Pähkinäsaaren rauhan aikaan (1323), jolloin Savo laskettiin kuuluvaksi Karjalan kihlakuntiin, sekä yleensäkin Hämeen ja Karjalan välisen valtarajan synnyttyä 1200-luvulla. Varhain tapahtuneeseen $\delta > l$ -muutokseen viittaa myös *l*-edustuksen esiintyminen — käsitykseni mukaan jäänteinä — laajalti muualla nykyisen varsinaisen alueensa ulkopuolella: Varsinais-Suomessa, Ala-Satakunnassa, Pohjanmaalla ja Ruijassa.²

V

Y. H. Toivonen on sanonnasta *tuohi on salolla(an)* ja Lönnrotin sanakirjan esimerkistä *tämä puulaji ei tee tihyä saloa* päätellyt salo-sanana merkitykseksi 'saft, splint' ja yhdistänyt siihen votj. *sal'* 'schicht; die weichste, äussere, gleich nach der rinde folgende schichte des holzes (die am schnellsten fault und dabei eine bläuliche farbe bekommt)' ja vog. *sāl'v* jne. 'lindenbast'.³

Kun *salollaan* kuuluu *sato*-paradigmaan ja jälkimmäisen esimerkkilauseen *salo* voi merkitä myös metsäistä saarta tai salometsää, jonka merkityksen kohdalla Lönnrotkin sen mainitsee, taikka olla jokin paikallinen kehittymä *salo (sato)*-sanaa, jollaisista on esitetty esimerkkejä edellä, täytynee tästä etymologiasta luopua.

Niilo Valonen.

¹ K. J. JALKANEN Pohjois-Hämeen erämaat, asutus ja olot vuoteen 1620, ss. 28—29, 42—, 81—82. — HANNES GEBHARD Savonlinnan läänin oloista vuoteen 1571, ss. 37—47.

² Jos myös Karjalassa tavattu *l* ($< \delta$; *talikko*, *?taliskoimaan*) olisi vanhaa perua, mikä asutushistorialliselta kannalta olisi miltei odotuksenmukaista, olisi muutos edellytettävä tapahtuneeksi viimeistään 1000-luvulla (RAPOLA »Hämäläinen l», ss. 6, 9—10. — ÄYRÄPÄÄ mts. 52. — JALMARI JAAKKOLA Suomen varhais historia, ss. 230—).

³ TOIVONEN Wortgeschichtliche streifzüge, Finnisch-ugrische Forschungen 15, ss. 73—4.